

NASZA PRZESZŁOŚĆ

NOTRE PASSÉ

Études sur l'Histoire de l'Église
et de la Culture Catholique
en Pologne

96

Cracovie 2001

NASZA PRZESZŁOŚĆ

Studia z dziejów Kościoła
i kultury katolickiej w Polsce

96

Kraków 2001

Założyciel i pierwszy redaktor ks. Alfons Schletz CM

RADA NAUKOWA

Bp Jan Kopiec, ks. Jan Kracik, ks. Bolesław Kumor,
Maria Michalewiczowa, ks. Karol Mrowiec CM,
ks. Ludwik Piechnik SJ, Jerzy Strzelczyk

REDAKTOR

Ks. Jan Dukała CM

Wydano z pomocą finansową
Komitetu Badań Naukowych w Warszawie

Instytut Wydawniczy Księży Misjonarzy
NASZA PRZESZŁOŚĆ
Kraków, ul. Strzelnica 6
Tel/Fax (0-12) 625-47-56

ISSN 0137-3218

PRZEDMOWA

1

W 2000 r. przypadła 750. rocznica dokonanej przez skarbnika kujawskiego Mikołaja fundacji klasztoru cystersów w Byszewie, położonym na północno-zachodnich rubieżach historycznych Kujaw, skąd około roku 1288 mnisi przenieśli się na teren dzisiejszego Koronowa. Jubileusz ten, jak również widoczny w ostatnich latach wzrost zainteresowań przeszłością koronowskiego opactwa sprawił, iż Instytut Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy oraz działający przy Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Zespół do badań nad historią i kulturą cystersów w Polsce, zorganizowali sesję naukową pod tytułem: *Opactwo w Byszewie — Koronowie na tle działalności kulturowej cystersów na Kujawach i Pomorzu Wschodnim*. Sesja ta odbyła się w dniach 11–13 maja 2000 r. w niegdysiejszej siedzibie klasztoru — w Koronowie. Swoistym ukończeniem tej rocznicy było nadanie przez biskupa pelplińskiego Jana Bernarda Szlagę pocysterskiej świątyni pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP w Koronowie tytułu kościoła kolegiackiego. Ta podniosła uroczystość miała miejsce 18 października 2000 r.

Sesja koronowska wpisała się w stały cykl spotkań naukowych koordynowanych przez Zespół do badań nad historią i kulturą cystersów w Polsce. Długoletnie prace badawcze tego zespołu, w skład którego wchodzi naukowcy z różnych ośrodków naukowych w kraju, przyczyniły się do zorganizowania czterech ogólnopolskich konferencji naukowych o zasięgu międzynarodowym. Wyniki obrad tych spotkań

zostały wydane drukiem¹. Przygotowano też monumentalne opracowanie naukowe *Monasticon Cisterciense Poloniae* poświęcone dziejom i kulturze cystersów na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej, które stanowi obszerne podsumowanie badań nad tym problemem². Przedstawione w tym wydawnictwie artykuły z jednej strony ukazują bogactwo kulturowe cystersów działających na tych terytoriach od średniowiecza do czasów współczesnych, a z drugiej potrzeby badawcze nad tym zakonem i poszczególnymi klasztorami, które stoją jeszcze obecnie przed przedstawicielami nauk historycznych — historykami, historykami sztuki, historykami architektury, archeologami i dyscyplin naukowych z którymi one współpracują³.

Jednym z ważniejszych postulatów stawianych w tych publikacjach była kwestia nowego krytycznego opracowania dziejów poszczególnych klasztorów, tak ażeby zweryfikować i uzupełnić luki naszej wiedzy na temat różnych aspektów życia tych wspólnot od fundacji do kasat czy czasów nam współczesnych. Po ukazaniu się drukiem *Monasticonu*, jak można zauważyć, na nowo podjęto dyskusje nad wieloma problemami związanymi z różnymi aspektami dziejów i kultury cystersów w Polsce. Cieszyć się więc należy, że mimo wieloletnich badań nad tym zakonem zainteresowanie nim nie zmalało. *Monasticon* tak jak chcieli redaktorzy i autorzy tego opracowania miał stanowić punkt wyjścia do podjęcia nowych studiów nad poszczególnymi zagadnieniami, które miejmy nadzieję w ostatecznym rozrachunku doprowadzą do powstania opracowanych krytycznie monografii poszczególnych opactw. Ciągłe bowiem brakuje ich w polskiej historiografii. Celem zespołu cysterskiego było też, aby obok konferencji „plenarnych” organizować wspólnie z różnymi ośrodkami naukowymi sesje monograficzne, na których podjęto by szersze omówienie zagadnień związanych z poszczególnymi klasztorami. Pierwsza sesja z tego

¹ Zob. *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987; *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1992; *Dzieje i kultura polskich cystersów do XVIII wieku*, red. J. Strzelczyk, NP t. 83: 1994; *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000.

² *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. 1–2, Poznań 1999.

³ Zob. m.in. A. M. Wyrwa, *Stan i potrzeby badań archeologiczno-architektonicznych klasztorów cysterskich (linie męska i żeńska) w Polsce*, „Archaeologia Historica Polona” t. 10: 2000 s. 19–62

cyklu (a piąta z kolei) odbyła się w dniu 24 października 1999 r. w Owińskach koło Poznania, z okazji obchodów 750-lecia istnienia klasztoru cysterek owińskich⁴. Drugą (szóstą z kolei) jest natomiast duża konferencja, która odbyła się właśnie w Koronowie. Materiały z tych obrad prezentujemy w niniejszym tomie. We wrześniu 2001 r. planowana jest sesja w Pelplinie, a w kolejnych latach w Trzebnicy, Szczyrzycu i innych klasztorach.

2

Sesja w Koronowie została zainaugurowana wystąpieniami burmistrza Koronowa Zygmunta Michalaka, dziekana Wydziału Humanistycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy (wówczas jeszcze uczelnia ta nosiła taką nazwę, gdyż od września 2000 r. przemianowana została na Akademię Bydgoską im. Kazimierza Wielkiego) — prof. dr hab. Maksymiliana Grzegorza i wojewódzkiego konserwatora zabytków Macieja Obremskiego.

W części naukowej jako pierwszy zabrał głos Szczęsny Skibiński (Poznań), który po 35 latach powrócił i ustosunkował się do swych młodzińskich poglądów na architekturę pocysterskiego kościoła w Koronowie. Z kolei Dariusz Karczewski (Bydgoszcz) poruszył, pozostające zwykle na marginesie dotychczasowych badań, ważne zagadnienie dziejów wewnętrznych byszewsko-koronowskiego konwentu, ze szczególnym uwzględnieniem patronatu parafialnego. Następnie Józef Dobosz (Poznań) zajął się głośnym skandalem w opactwie sulejowskim z roku 1285 i będącym jego konsekwencją problemem obrazy przez tamtejszych mnichów placówki w Byszewie. Waldemar Könighaus (Düsseldorf), jakkolwiek nieobecny na konferencji, nadesłał artykuł dotyczący związków łączących klasztor w Byszewie z jego opactwem zwierzchnim w Lubiążu. Kolejny referat wygłosił Piotr Oliński, ukazując skład konwentu koronowskiego w świetle późnego, pochodzącego z XVIII w., nekrologu klasztorowego. Przedpołudniową część sympozjum zamknęło zwiedzanie pocysterskiego kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP, po którym oprowadzał ksiądz kanonik Henryk Pilacki.

⁴ Materiały z tej sesji ukażą się drukiem.

Popołudniowe obrady wznowiono referatem Krystyny Zielińskiej–Melkowskiej (Toruń) na temat byszewsko–koronowskiego opata Engelberta, przypuszczalnego autora pierwszego żywota św. Jadwigi Śląskiej. Komunikat Andrzeja Wałkowskiego (Piotrków Trybunalski) dotyczył losów dokumentów byszewskich wpisanych do najstarszego kopiarza lubiąskiego. W referacie Jacka Maciejewskiego (Bydgoszcz) ukazano kontakty trzynastowiecznych biskupów włocławskich z cystersami w Byszewie, a następnie w Koronowie. Bogna Derkowska–Kostkowska (Bydgoszcz) zajęła się wątkami cysterskimi w ikonografii ołtarzy kaplic bocznych kościoła Świętej Trójcy w Byszewie. Komunikat na temat siąsiedzkich i majątkowych kontaktów cystersów koronowskich ze szlachtą pochodzącą z Bydgoskiego i z niedalekiej, wielkopolskiej Krajny w XV stuleciu wygłosił Sobiesław Szybkowski (Gdańsk). Natomiast Ryszard Kabaciński (Bydgoszcz) jako jedyny zajął się problematyką miejską, a dokładniej uposażeniem ziemskim mieszczan koronowskich w drugiej połowie XVI w.

W drugim dniu sesji obrady rozpoczął Zbigniew Zyglewski (Bydgoszcz), który zaprezentował średniowieczne i nowożytnie pieczęcie opatów i konwentu koronowskiego. Emanuel Okoń (Toruń) wygłosił referat na temat wiszącego w nawie głównej koronowskiego kościoła NMP cyklu obrazów na temat historii zakonu cysterskiego, namalowanych około 1757 r. przez bliżej nie znanego Franciszka Remełę. Janusz Krawczyk (Toruń) poświęcił swe wystąpienie koronowskim stallom, omawiając ich funkcję i budowę na tle innych, pochodzących z terenu Polski sprzętów tego typu. Jarosław Jarzewicz (Poznań) ukazał architekturę cysterską w dobie ekspansji brandenburskiej na Pomorze i Nową Marchię. Marek Derwich (Wrocław) zajął się „prahistorią” cystersów na Kujawach, czyli benedyktynami — poprzednikami cystersów z podwłocławskiego Szpetala (rezydującymi również we Włocławku i, przypuszczalnie, w Kruszwicy). *Dlaczego cystersi z „Prus” nie chcieli studiować w Krakowie?* Odpowiedzi na to pytanie udzielił w swym wystąpieniu, poświęconym cysterskiemu szkolnictwu, Krzysztof Kaczmarek (Poznań). *Śmierć w starej kuchni*, pod tym intrygującym tytułem Marek Cetwiński (Częstochowa) ukazał zaczerpniętą z Księgi henrykowskiej scenę nagłej śmierci jednego z dziedziów Raczyc — Gniwka Wody, której filozoficzna parabola miała dowiedzieć pożytków płynących z gościnności oraz napiętnować niegodziwość jej nadużycia. Treść siedemnastowiecznej kroniki klasztoru

cystersów w Pelplinie przedstawił słuchaczom Klemens Bruski (Gdańsk), natomiast Aleksander Jankowski (Bydgoszcz) i Marek Gogolin (Bydgoszcz) omówili wyniki swych badań nad więźbą dachową pocysterskiego kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bukowie Morskim, według autorów w znaczący sposób rzutujących na jego chronologię. Jako ostatni wystąpił Dariusz A. Dekkański (Gdańsk), który przedstawił dokonania dwu ośrodków badań nad cystersami Pomorza i Kujaw w okresie średniowiecza — Torunia i Gdańska.

Obrady konferencji zakończono dyskusją plenarną, aby następnie wyjechać do Byszewa, gdzie zwiedzano osiemnastowieczny kościół Świętej Trójcy, udostępniony przez księdza Mariana Zakrzewskiego. Stamtąd zaś udano się do Koronowa na okolicznościowy koncert organowy. Ostatni — trzeci dzień spotkania — poświęcono na wycieczkę północnym odcinkiem „Szłaku cysterskiego”; na jej trasie znalazły się takie miejscowości jak: Chełmno, Nowe, Gniew i Pelplin.

Słowa wdzięczności wyrażamy wszystkim tym, których przychylność i wsparcie przyczyniły się do powodzenia naszej konferencji. Wyrazy podziękowania należą się władzom miasta Koronowa z burmistrzem Zygmuntem Michałakiem na czele; pomocy nie szczędzili nam również sekretarz Urzędu Miejskiego pani Teresa Polus, a szczególnie miłośnik i znawca przeszłości Koronowa — członek Rady Miejskiej — pan Grzegorz Myk.

Organizatorzy dziękują też serdecznie władzom Instytutu Historii Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego oraz prorektorowi Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu prof. dr hab. Bronisławowi Marciniakowi i dyrekcji Instytutu Historii UAM w Poznaniu za wsparcie finansowe, wielką przychylność i zrozumienie dla tego typu spotkań naukowych jak w Koronowie.

Podkreślenia wymaga również pomoc, którą otrzymaliśmy ze strony bydgoskich przedsiębiorstw „Baupol” sp. z o. o. (w osobach prezesa zarządu mgr inż. Leszka Osmańskiego i wiceprezesa zarządu mgr inż. Marka Pietrzaka) oraz „Projprzem” S.A. (w osobie prezesa zarządu mgr inż. Lukrecjana Marca), które w pełni, naszym zdaniem, zasługują na miano firm przyjaznych nauce.

Niestety nie wszystkie wygłoszone na sesji referaty zostały oddane przez autorów do druku. Z różnych względów swoich opracowań nie dostarczyli: prof. dr hab. Szczęsny Skibiński co znacznie zuboża naszą wiedzę o architekturze kościoła i klasztoru w Koronowie. Możemy jedynie w dalszym ciągu opierać się na starszym opracowaniu te-

goż autora⁵ oraz innej, nowszej publikacji o tym klasztorze ogłoszonej w *Monasticonie*⁶. Podobnie ma się sprawa z artykułem doktora Józefa Dobosza; został on opublikowany w innym miejscu⁷. Oprócz tego w niniejszym tomie jest publikowany artykuł Waldemara Könighausa, który również omawia kwestię związaną z problemami powiązań filiacyjnych klasztoru w Byszewie, o którym to problemie traktuje również artykuł J. Dobosza. Swego artykułu nie dostarczył też dr Klemens Bruski, pozostaje jedynie odesłać Czytelnika do spostrzeżeń dotyczących Kroniki Pelplińskiej już wcześniej opublikowanych przez tego autora⁸.

Do tomu włączono także materiały spoza sesji koronowskiej. Wszystkie dotyczą cystersów na Kujawach i Pomorzu; wyjątek stanowi artykuł Macieja Zdanka o procesie implantacji opactwa w Mogile. Tę drugą część oddzielono wyraźnie od pierwszej.

Mamy nadzieję, że w niniejszej publikacji czytelnicy uzyskają choć częściowy wgląd w barwne i skomplikowane dzieje opactwa cysterskiego w Byszewie–Koronowie, co z kolei pozwoli na podjęcie dalszych studiów nad różnymi aspektami historii i kultury tego klasztoru od średniowiecza do czasów współczesnych. Podobnie bowiem jak dla innych, tak i dla opactwa koronowskiego potrzebna jest nowoczesna, krytycznie opracowana monografia.

Dariusz Karczewski, Andrzej M. Wyrwa

⁵ Patrz Sz. S k i b i ń s k i, *Gotycka architektura pocysterskiego kościoła w Koronowie*, Bydgoszcz 1967; T e n ż e, *Gotycka architektura pocysterskiego kościoła w Koronowie*, „Biuletyn Historii Sztuki” t. 27 nr 4 s. 366–368; autor deklaruje, że w najbliższym czasie powstanie na ten temat nowe, zbiorowe opracowanie albumowe.

⁶ E. O k o ń, P. O l i ń s k i, *Byszewo–Koronowo*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2 s. 42–63

⁷ Patrz J. D o b o s z, *Kryzys w opactwie cysterskim w Sulejowie w drugiej połowie XIII w.*, w: „*Docendo Discimus*”. *Studia historyczne ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Wielgoszowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. K a c z m a r e k i J. N i k o d e m, Poznań 2000 s. 133–146

⁸ K. B r u s k i, *Nazwa Kaszuby w Kronice Pelplińskiej i w innych źródłach wschodniopomorskich z XVI i XVII wieku*, w: *Antropologia Kaszub i Pomorza*, Gdańsk 1991.